

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Moderní hospodářské a sociální dějiny

Teze disertační práce

Mgr. Jan Vobořil

Komunální elity v Karlíně a Libni v letech 1861 – 1914

Municipal Elites in Karlín and Libeň between 1861 and 1914

Praha 2015

Vedoucí práce: prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

1 Cíl práce

Obecní samospráva představovala v druhé polovině 19. a na počátku 20. století jednu z klíčových oblastí realizace české politiky. Právě na úrovni obcí, kterým byla dána zákonodárstvím z přelomu 40. a 50. a zejména z počátku 60. let 19. století liberální platforma pro přetvoření života městské i venkovské společnosti, lze sledovat důležité společenské změny druhé poloviny 19. století, jako byl přechod od absolutismu ke konstitucionalismu, od poddanství k občanství, od zemského patriotismu k nacionalismu a od tradiční společnosti ke společnosti industriální.¹ Formování samosprávy je jedním z klíčových prvků rozvoje občanské společnosti. Právě v prostředí samosprávy, ať už obecní nebo okresní, vyrostla česká politická reprezentace, pro niž orgány obecní samosprávy představovaly politickou školu, kde na rozdíl od „velké“ politiky byla relativně úspěšná.²

Předměstské obce představují specifický vývojový typ obcí, pro něž je do značné míry určující sousedství s velkoměstem, které slouží často jako vzor i místo pro uspokojování řady potřeb. Předměstské obce je tak potřeba, více než jiná města a obce, vnímat v kontextu celé městské aglomerace. Tyto obce rostly ve stálé diskuzi o výhodách a nevýhodách sousedství a případného spojení s „hlavním“ městem. To se odráželo i na charakteru komunálních elit, které se musely často vymezovat vůči svému většímu sousedovi. Dalším specifikem předměstských elit je fakt, že obvykle se jedná o osoby, které do obcí přišly zvenčí, ostatně jako drtivá většina všeho obyvatelstva. Způsob prolínání starých a nových měšťanských elit je tak oproti tradičním městům často odlišný. Výrazná menšina příslušníků těchto elit se v obci narodila a pouze několik osob ve vedení samosprávy pocházelo z rodin, které měly v těchto obcích silnou pozici už v době předbřeznové. Zejména se jednalo o rodiny sedláků či řemeslníků, jejichž majetek byl s rozvojem a industrializací obcí transformován ve výhodné stavební parcely.

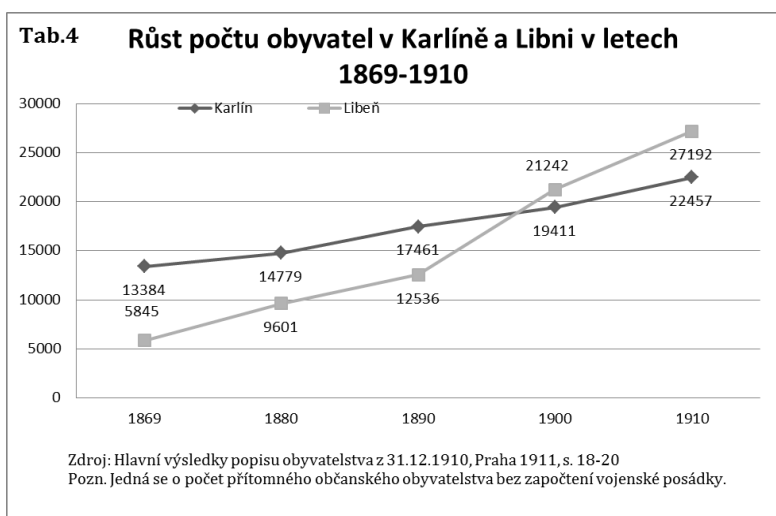
---

¹ Srov. Milan Hlavačka, Čtyři faktory středoevropského 19. století, In. Historický obzor III/1994, s. 60-67

² Srov. Luboš Velek, Rozvíjení české samosprávy jako náhrady neexistujícího státu a jako předstupeň státní samostatnosti, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed.), Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006, s. 146-151

Pro svoji disertační práci jsem zvolil komparaci charakteru a vývoje komunálních elit ve dvou sousedních pražských předměstských obcích – v Karlíně a v Libni. Disertační práci tak navazuji na práci diplomovou obhájenou na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK v roce 2006, v níž jsem se zaměřil na komunální elity v Libni v posledních dvaceti letech před připojením obce k Praze.³

Výběr těchto dvou obcí na pravém břehu Vltavy není náhodný. Jedná se o obce, které na jedné straně mají mnoho společného. Obě obce jsou umístěné na pravém břehu Vltavy, vzájemně spolu sousedí a v době druhé poloviny 19. století se jednalo o obce patřící do jednoho okresu. Jejich růst souvisel zejména s rozvojem průmyslu. V první řadě průmyslu strojírenského, ale i textilního, kožedělného nebo chemického. V obou obcích ve zkoumané době stále více a nakonec drtivě převládalo etnicky české obyvatelstvo, což se odrazilo i na národnostním charakteru místních elit. Ačkoli růst počtu obyvatelstva měl odlišnou dynamiku, tak do 20. století vstupovaly obě obce co do počtu obyvatel jako rovnocenné, což nabízí vhodný okamžik pro komparaci.

Karlín a Libeň se nicméně zároveň v mnohém odlišovaly. To mělo samozřejmě vliv i na strukturu a mentalitu jejich komunálních elit. Karlín byl vůbec nejstarším pražským předměstím v pravém slova smyslu a byl tak také v roce 1817 označen a v podstatě uměle založen, ačkoli samozřejmě v této době již navazoval na předchozí využití území za Poříčskou branou. S tímto založením byla spojena i pravidla pro jeho rozvoj, která mu vtiskla jedinečnou tvář klasicistního města. Libeň nezažila žádný podobný akt založení a regulace. Vyvíjela se kontinuálně a také mnohem živelněji než Karlín.

³ Jan Vobořil, Komunální elity v Libni v letech 1880 – 1901, Diplomová práce, ÚHSD FF UK, vedoucí práce: prof PhDr. Jiří Štaif CSc., Praha 2006

Pokud jde o zařazení obou obcí do širšího kontextu pražské aglomerace, demograf Antonín Boháč řadí Karlín a Libeň do dvou různých pásem, do nichž patří obce podle toho, jak byly vzdáleny od hlavního města a jaký charakter a načasování mělo jejich splynutí s Prahou.⁴ Růst Prahy se od konce 60. let 19. století přenesl z vnitřní Prahy na předměstí prvního pásma. Nejrychleji rostoucími předměstími, co do počtu obyvatel i zástavby, se postupně stal Žižkov, Královské Vinohrady a Holešovice – Bubny. Naopak Karlín byl poměrně brzy zastíněn rychlým rozvojem těchto předměstí zejména kvůli své problematické poloze spojené s nedostatkem stavebních parcel. V případě Smíchova byl růst sice progresivnější, ale už v roce 1890 byl i Smíchov předstížen Žižkovem a Královskými Vinohrady. Po roce 1890 byl procentuálně nejvýznamnější růst obcí z druhého pásma, zejména pak Nuslí, Vršovic a Libně.

Cílem mého výzkumu bylo zejména osvětlit to, jakým způsobem se formovaly komunální elity v těchto dvou obcích, jak projevovaly a legitimizovaly svoji vládu, jakým způsobem mezi sebou interagovaly jednotlivé sociální a profesní skupiny v rámci obce, jejich institucí i veřejného prostoru, jak vypadaly a fungovaly vlivové sítě, a jak prosazovaly v rámci obce i navenek své zájmy. Bude mě zajímat také životní styl a mentality komunálních elit, jejich motivace k účasti na veřejném životě a způsob, jak se vytvářela jejich místní identita spojená s obcí, v níž většinou neměly své kořeny.

2 Metodologie, prameny a literatura

Základním badatelským problémem na poli výzkumu komunálních elit je otázka, jak tuto elitu definovat, tedy kde hledat příslušníky těchto elit. Za příslušníky komunální elity považují osoby, které měly vliv na rozhodování v obcích. Tento vliv byl spoluurčován třemi faktory a jejich vzájemnou kombinací. Vedle hospodářské moci to byla dále sociální prestiž a politický vliv.⁵ Základním kritériem výběru bude pro účely této práce především kritérium institucionální. Klíčové je zde pak obsazení postů v obecní samosprávě, zejména pak pozice starosty, jeho náměstka a pozice členů obecní rady. Důležitou roli hráli i představitelé politické opozice, zejména představitelé opozičních občanských politických

---

⁴ Do 1. pásma Boháč počítá Karlín, Smíchov, Vyšehrad, Holešovice – Bubny, Žižkov a Královské Vinohrady, do 2. pásma Libeň, Vršovice, Nusle, Podolí, Košíře, Dejvice a Bubeneč, do 3. pásma pak Troju, Kobylisy, Střížkov, Prosek, Vysočany, Strašnice, Michli, Braník, Radlice, Břevnov a Střešovice. (Antonín Boháč, Hlavní město Praha, Praha 1923, s. 16)

⁵ Srov. Youssef Cassis, *Wirtschaftselite und Bürgertum England, Frankreich und Deutschland um 1900*, In: Jürgen Kocka (Hg.) *Bürgertum im 19. Jahrhundert*, Band II. *Wirtschaftsbürger und Bildungsbürger*, Göttingen 1995, s. 9n

spolků, kteří zpravidla rovněž působili v obecním výboru a měli významný vliv na politický diskurz v obci. Členy orgánů obecní samosprávy zpravidla nacházíme i ve vedení klíčových nepolitických spolků, jako byly měšťanské besedy, místní pobočky Ústřední matice školské, Sokol, živnostenské spolky a společenstva či umělecké spolky ochotnické či pěvecké.

Důležitou skupinou příslušníků komunální elity byla dále skupina vrcholných obecních úředníků, jako byl obecní tajemník, obecní inženýr či stavitel nebo obecní lékař. Tito lidé měli často zásadní slovo při směřování obce, a jak ukazuje příklad vrcholných úředníků v Karlíně, tak vedle zastávání pozic v obecní byrokracii vstupovali později i do orgánů samosprávy, případně i do vyšší politických pater.

Vedle výše zmíněných politických elit měly na rozhodování vliv i elity ekonomické, které zpravidla, ale nikoli vždy, s politickými elitami splývaly. Zejména jde o ekonomický vliv vlastníků a managementu velkých továren, které sice měly své zástupce v obecní samosprávě, ale byly schopny rozhodování obcí ovlivňovat i svými ekonomickými nástroji. Zejména v silně industrializovaných obcích, jako byl Karlín i Libeň, nelze zapomínat ani na alternativní elity v podobě klíčových postav dělnických organizací. V neposlední řadě nelze zapomínat ani na vliv státu reprezentovaného zejména okresní správou, ale i vyššími úřady, jako bylo místodržitelství, vídeňská ministerstva nebo sám panovník.

Ačkoli interakcí obecní samosprávy, velkých továren i organizovaného dělnictva se budu ve své práci také zabývat, tak i v souladu s tradičně používaným vymezením komunálních elity⁶ budu za její příslušníky považovat zejména držitele politického kapitálu v obcích, tedy příslušníky obecní samosprávy. Tuto skupinu osob lze rozdělit do dvou podskupin, z nichž první odvozovala svůj status a volební právo od držby majetku, tedy ekonomického kapitálu (Wirtschaftsbürgertum). Sem lze zařadit zejména zámožné továrníky, ale i obchodnické a živnostenské elity. Druhá skupina pak odvozovala svoji pozici od svého vzdělání, tedy kulturního kapitálu (Bildungsbürgertum). Sem lze zařadit zejména vysokoškolsky vzdělané právníky, lékaře nebo techniky. Tyto skupiny samozřejmě částečně splývaly například u zámožných advokátů nebo naopak u technicky vzdělaných

---

⁶ Srov. např. Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková, *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850–1914*, Díl II/1 – Muži z radnice, Ostrava 2008, s. 72; Lukáš Fasora, *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851–1914*, Brno 2007, s. 16

majitelů továren nebo úspěšných architektů a stavitelů. Podle množství toho kterého kapitálu lze potom tyto podskupiny dále dělit na velkoburžoazii (Grossbürgertum) a maloburžoazii (Kleinbürgertum).

Pokud jde o problematiku komunálních elit zejména v prostředí větších měst, tak tomuto tématu je věnována poměrně značná pozornost už nejen v prostředí Německa a Rakouska, ale i u nás. Právě z realizovaných výzkumných projektů zaměřených na městské elity lze čerpat celou řadu metodologických podnětů. Pokud jde o Německo, tak zde se od 80. let 20. století vytvořila dvě hlavní centra výzkumu, která v edicích *Stadt und Bürgertum*, vydávané ve Frankfurtu, a *Bürgertum. Beiträge zur europäischen Gesellschaftsgeschichte*, vydávané v Bielefeldu, přinášejí práce týkající se této problematiky.⁷ Z podnětů prací vydaných v těchto edicích pak čerpá vídeňská řada *Bürgertum in der Habsburgermonarchie*, která se snaží aplikovat výsledky německých výzkumů na specifika mnohonárodnostní Habsburské monarchie. Z rakouských prací jsem pracoval zejména s IX. dílem této řady nazvaným *Kleinstadt Bürgertum* věnovaným menším městům monarchie včetně českých a moravských měst Ústí nad Labem, Berouna, Moravského Šternberka a Uherského Hradiště.⁸ Otázkám samosprávy se ale věnuje například i 2. díl VII. svazku řady *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918*, s nímž jsem pracoval též.⁹

U nás se v posledních zhruba 15 letech tématice obecní samosprávy, komunálních elit a formování občanské společnosti ve městech 19. století věnují zejména moravští a slezští historici. V tomto směru je nutné zmínit především třídílnou práci týmu okolo Ostravské univerzity *Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska 1850 – 1914*. Vedle této syntetické práce je třeba zmínit i řadu dalších prací věnovaných jednotlivým městům, z nichž vyniká zejména práce Lukáše Fasory *Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna 1851 – 1914*. Dále jde o práci Pavla Kladiwy *Obecní výbor Moravské Ostravy 1850 – 1913: komunální samospráva průmyslového města*

---

⁷ Srov. např. Jiří Pešek, Výzkum komunálních elit v Čechách a v zahraničí, In. Documenta Pragensia XIV, Praha 1997, s. 21-38; Pavel Kladiwa, Stav bádání k problematice formování a vývoje občanské společnosti v 19. (18.) století. Srovnání frankfurtského, bielefeldského a vídeňského projektu na téma Bürgertum, In. Slezský sborník 2002, s. 124-143; Lukáš Fasora – Pavel Kladiwa, Obecní samospráva a lokální elity v českých zemích 1850 – 1918, In. Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed.) Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, s. 11-40

⁸ Peter Urbanitsch – Hannes Stekl (Hgg.), Bürgertum in Habsburgermonarchie Bd. IX – Kleinstadtbürgertum in Cisleithanien 1862 – 1914, Wien 2000

⁹ Helmut Rumpler – Peter Urbanitsch (Hgg.) Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, Bd. VII, Verfassung und Parlamentarismus. 2. Teilband: Die regionalen Repräsentativkörperschaften, Wien 2000

a její představitelé nebo o práce Andrey Pokludové *Obecní rada Opavy 1850 – 1912*.¹⁰ Z dalších klíčových prací považuji za nutné zmínit i dva konferenční sborníky věnované komunálním elitám *Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948* a *Město a městská společnost v procesu modernizace v letech 1740 – 1918*.¹¹ Problematice interakce mezi měšťanstvem a dělnictvem na příkladu šesti moravských měst se věnuje kniha Lukáše Fasory *Dělník a měšťan*. Vhodné je také zmínit práce věnované jednotlivým sociálním vrstvám nebo profesním skupinám, ať už jde o *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1791 – 1914* Jany Machačové a Jiřího Matějčka, sborník *Člověk na Moravě 19. století*, přinášející studie o více či méně reprezentativních představitelích jednotlivých socioprofesionálních skupin nebo o práci Andrey Pokludové *Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857 – 1910*, která přináší kolektivní biogramy příslušníků moravské Bildungsbürgertum.¹²

Vedle podnětů z prací věnovaných přímo problematice komunálních elit jsou inspiračním zdrojem mé práce i podněty vzešlé zejména z domovského Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK věnované podnikatelským a finančním elitám nebo hospodářskému nacionalismu, ať už jde o sborníky *Moderní podnikatelské elity, Nacionalismus zvaný hospodářský* nebo *Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století*.¹³

Z další literatury jsem pracoval zejména s komparativní prací Jiřího Peška *Od aglomerace k velkoměstu* věnované problematice růstu středoevropských metropolí včetně Prahy, dále je vhodné zmínit práce Milana Hlavačky *Zlatý věk české samosprávy*, která se věnuje různým tématům vlivu okresní a obecní samosprávy na hospodářský, sociální a kulturní rozvoj Čech, či dvoudílné *České dějiny v 19. století* věnované mimo jiné i proměně

---

¹⁰ Pavel Kladiwa – Andrea Pokludová – Renata Kafková: Lesk a bída obecních samospráv Moravy a Slezska v letech 1850 – 1914, Díl I .+II. – Vývoj legislativy, Muži z Radnice, Finance a infrastruktura, Ostrava 2007 –2010; Lukáš Fasora, Svobodný občan ve svobodné obci? Občanské elity a obecní samospráva města Brna v letech 1861 – 1914, Brno 2007; Pavel Kladiwa, Obecní výbor Moravské Ostravy 1850 – 1913: komunální samospráva průmyslového města a její představitelé, Ostrava 2004; Andrea Pokludová, Obecní rada Opavy 1850 – 1912, Opava 2007

¹¹ Lukáš Fasora – Jiří Malíř – Jiří Hanuš (ed.), Občanské elity a obecní samospráva 1848 – 1948, Brno 2006; Pavel Kladiwa – Aleš Zářický (ed.), Město a městská společnost v procesu modernizace v letech 1740 – 1918, Ostrava 2009

¹² Lukáš Fasora, Dělník a měšťan – vývoj jejich vzájemných vztahů na příkladu šesti moravských měst 1870 – 1914, Brno 2010; Lukáš Fasora – Jiří Hanuš – Jiří Malíř (ed), Člověk na Moravě v 19. století, Brno 2004; Andrea Pokludová, Formování inteligence na Moravě a ve Slezsku 1857 – 1910, Opava 2008; Jana Machačová – Jiří Matějček: Nástin sociálního vývoje českých zemí 1791-1914, Opava 2002

¹³ Jiří Štaif (ed.), Moderní podnikatelské elity – metody a perspektivy bádání, Praha 2007; Eduard Kubů – Jiří Šouša (ed.), Finanční elity v českých zemích (Československu) 19. a 20. století, Praha 2009; Drahomír Jančík, Eduard Kubů (eds.), Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci / převahu v českých zemích (1859 – 1945), Praha 2011

měšťanské společnosti. Podnětné jsou i práce věnované obecnímu hospodaření a majetku v daném období, ať už jde o práci Karla Maiera *Hospodaření a rozvoj českých měst 1850 – 1938* nebo o práci Jiřího Šouši jr. *Obecní majetek v Čechách 1848 – 1938*.¹⁴

Důležitá je i otázka právní, tedy jaká pravidla platila pro formování a činnost obecní samosprávy. V tomto směru jsem pracoval s klasickou prací Jiřího Klaboucha *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848 – 1918* či s článkem Petera Urbanitsche *Die Gemeindevertretungen in Cisleitanien*, ale rovněž s dobovými zákoníky a komentáři k obecnímu zřízení, jakož i s dobovým samosprávným tiskem, reprezentovaným zejména časopisem *Samosprávný obzor*.¹⁵

Co se týče literatury vážící se k Libni a Karlínu, pak je vhodné jmenovat zejména dobovou kroniku libeňského učitele Ladislava Hejtmánka pro Libeň a práce karlínského ředitele škol Františka Kneidla, ať už jde o dějiny karlínského školství, nebo rozpracovanou práci k dějinám Karlína po roce 1817, která zůstala v podobě více či méně ucelených poznámek v rukopisné podobě uložena v Archivu hlavního města Prahy.¹⁶ Z novějších prací je třeba zmínit zejména práci Zdeňka Míky o Karlínu a jeho významu pro Prahu v *Pražském sborníku historickém* z roku 1975¹⁷, ale také v nedávné době vyšlé obrazové publikace Jana Jungmanna o Libni a Zdeňka Míky o Karlínu či mapové soubory k Libni v rámci edice *Historický atlas měst ČR*.¹⁸ Samozřejmě jsem rovněž pracoval s literaturou vážící se k Praze jako takové, ať už jde o II. díl práce Pavla Běliny a kol. *Dějiny Prahy*, o další obsáhlé dějiny Prahy od Václava Ledvinky a Jiřího Peška nebo například práci Gary B.

---

¹⁴ Jiří Pešek, *Od aglomerace k velkoměstu*, Praha 1999; Milan Hlavačka, *Zlatý věk české samosprávy – Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech v letech 1862 – 1913*, Praha 2006; Týž, *České země v 19. století – Proměny společnosti v moderní době I. + II.*, Praha 2014; Karel Maier, *Hospodaření a rozvoj českých měst 1850 – 1938*, Praha 2005; Jiří Šouša jr., *Obecní majetek 1848 – 1938 – základy právní úpravy a vývoj komunálního majetku v Čechách v letech 1848 – 1938*, Praha 2009

¹⁵ Jiří Klabouch, *Die Gemeindeselbstverwaltung in Österreich 1848 – 1918*, München 1968; Peter Urbanitsch, *Die Gemeindevertretungen in Cisleitanien*, In: Helmut Rumpler – Peter Urbanitsch (Hgg.) *Die Habsburgermonarchie 1848 – 1918, Bd. VII, Verfassung und Parlamentarismus. 2. Teilband: Die regionalen Repräsentativkörperschaften*, Wien 2000, 2199 - 2281; Jiří Pražák, *Rakouské právo ústavní I. – Ústava obecní*, Praha 1900;

¹⁶ Ladislav Hejtmánek, *Libeň – historický nástin*, Praha – Karlín 1896; František Kneidl, *Paměti škol okresu karlínského*, Karlín 1898

¹⁷ Zdeněk Míka, *Průmyslové předměstí Karlín v 19. století a jeho význam pro Prahu*, *Pražský sborník historický IX*, Praha 1975, s. 78-141

¹⁸ Zdeněk Míka, *Průmyslové předměstí Karlín v 19. století a jeho význam pro Prahu*, *Pražský sborník historický IX*, Praha 1975; Jan Jungmann, *Libeň – zmizelý svět*, Praha 2010; Zdeněk Míka, *Karlín – nejstarší pražské předměstí*, Praha 2011; Eva Semotánová, *Historický atlas měst české republiky sv. 14*, Praha – Libeň, Praha 2006

Cohena *Němci v Praze* věnovanou pražské německé a německo-židovské komunitě.¹⁹ Přínosné také byly další články v řadách *Pražský sborník historický* a *Documenta Pragensia*.

Pokud jde o faktografii, tak se práce nicméně opírá primárně o prameny, ať už archivní nebo tištěné. Základními archivními fondy byl Archiv města Libně a Archiv města Karlína, které jsou uloženy v Archivu hlavního města Prahy. Tyto fondy jsem doplnil o fond Sběrka rukopisů, v němž lze najít například karlínskou kroniku nebo nedokončenou práci Františka Kneidla k dějinám Karlína, a fond Okresní správa politická – Karlín, který obsahuje materiály okresního hejtmanství. Dalšími archivními fondy byly pozůstalostní fondy některých karlínských literátů nebo vydavatelů, z nichž nejvýznamnější byl fond karlínského advokáta Edmunda Kaizla, kde jsem našel v podstatě ucelenou řadu deníků tohoto advokáta od 50. let do roku 1893. V Národním archivu jsem potom využil fondy zejména k dějinám karlínských a libeňských spolků, ať už jde o Fond České místodržitelství nebo Policejní ředitelství Praha. Vzhledem k významu Měšťanské besedy pro formování karlínské komunální elity jsem rovněž využil její fond uložený v Archivu hlavního města Prahy.

Vedle těchto archivních materiálů jsem hojně využíval informace z tisku, ať už se jednalo o tisk celostátní (*Národní listy*, *Národní politika*, *Právo lidu* ad.), zájmové či odborné časopisy (*Technický obzor*, *Hostimil* ad.) nebo regionální noviny (*Karlínské listy*, *Libeňský věstník*, *Hlas předměstí*, *Předměstské listy* ad.) Zejména u regionálního tisku se v řadě případů jednalo o minoritní listy, které vycházely obvykle jen několik let, nicméně přinesly řadu informací zejména o zákulisí komunální politiky. Vedle tisku jsem pak využíval i tištěné prameny spojené zejména s Městskou statistickou komisí hl. m. Prahy, k níž byl připojen i Karlín. Jedná se tak primárně o Administrační zprávy hl. m. Prahy, Statistické knížky nebo Almanach hlavního města Prahy.

Důležité je také zmínit příležitostné tisky, které vydávaly přímo obce, a věnovaly se v nich nějakému ožehavému problému. Jejich cílem bylo posílit argumentační pozici či získat subvence na nějaké projekty. Zejména mezi nimi vyniká libeňskou samosprávou vydaná publikace věnovaná propagaci stavby libeňského přístavu nebo publikace sepsaná ředitelem obecního úřadu v Karlíně Karlem Čížkem, v níž je prezentována karlínská

---

¹⁹ Pavel Bělina a kol., *Dějiny Prahy II.*, Praha – Litomyšl 1998; Václav Ledvinka – Jiří Pešek, *Dějiny měst: Praha, Praha 2000*; Gary B. Cohen, *Němci v Praze 1861 – 1914*, Praha 2000

pozice při jednání o spojení obce s Prahou.²⁰ V neposlední řadě jsem pracoval i s výročními zprávami nebo různými jubilejními tisky, ať už šlo o významné spolky nebo školy.

Základní metodou mé práce bylo vytvoření kolektivního biogramu všech členů obecního výboru ve sledovaných letech. Zjištěné údaje o představitelích komunální samosprávy dále interpretuji a snažím se najít typické příklady, zejména pokud jde o způsoby jednání, o životní styl či mentalitu komunální elity i jednotlivých socioprofesionálních skupin, které ji tvořily. V prostředí Karlína a Libně se jedná o zhruba 350 osob, které byly buď zvoleny jako členové obecního výboru, nebo byly nastálo kooptovány z řad náhradníků po rezignaci nebo úmrtí jiného člena. Jako primární zdroj informací k jednotlivým osobám mi posloužily zejména informace ze sčítacích operátů z fondu Všeobecné sčítání lidu, z konskripčních lístků pražského policejního ředitelství z fondu Policejní ředitelství Praha, ze Soupisu pražských domovských příslušníků z fondu MHMP I. a částečně i z karlínských a libeňských matrik, ať už katolických, nebo židovských. Z těchto fondů lze zejména zjistit základní data jako bydliště, datum narození, rodinné vazby, rodiště či domovskou obec dotyčného, velikost bytu a okruh osob, s nimiž bydlení sdílel. Důležitým zdrojem informací pak byly nekrology otištěné v denním tisku nebo různých pamětních publikacích. Samozřejmě jsem využil i řadu informací z výzkumu archivních materiálů v Archivu hlavního města Prahy, jako například úmrtí oznámení jednotlivých zastupitelů, které sloužily jako podpůrné prameny zejména k vytipování rodinných vazeb, podobně jako náhrobní nápisy na libeňském nebo olšanském hřbitově, kde tito lidé odpočívají.

Velkým přínosem byla digitalizace některých fondů Národního archivu a Archivu hlavního města Prahy, z nichž jsem získával a ověřoval základní informace o jednotlivých příslušnících komunální elity. Konkrétně mám na mysli zejména digitalizované konskripční lístky Policejního ředitelství v Praze uložené v Národním archivu a dále Soupis pražských domovských příslušníků a částečně digitalizované matriky v Archivu hlavního města Prahy. Jako velmi přínosnou pro efektivitu práce, zejména ve srovnání s prací na své diplomové práci, hodnotím digitalizaci periodického tisku. Velkou pomocí byla zejména možnost fulltextového vyhledávání v periodickém tisku, která mi umožnila

---

²⁰ Návrh zřízení hlavního přístavu pražsko-libeňského s loděnicí a přístavním průplavem v Libni, Praha 1885; Karel Čížek, Úvaha o spojení obce Karlínské s král. hlavním městem Prahou, Karlín 1885

v mnohem větší míře vytěžit informace z titulů s celostátní působností, jako byly zejména Národní listy nebo Národní politika.

Oproti tradičnímu přístupu, který využívá jako základní zdroj informací voličské seznamy k obecním volbám, se mi bohužel podařilo dohledat pouze jediný voličský seznam pro Libeň z roku 1864. Toto jsem nicméně do jisté míry mohl kompenzovat seznamy soudních porotců, které byly pro 80. a 90. léta k dispozici pro Karlín i Libeň a vedle informací o bydlišti a zaměstnání obsahují i informaci o výši odváděných přímých daní, o jazyku, který dotyčný ovládal i jaký preferoval, částečně pak i o náboženském vyznání. Vedle toho jsem informace doplňoval z dobových adresářů, ať už pražských, které obvykle zahrnovaly i území velkých předměstí včetně Karlína, nebo místních, jako byl adresář vydaný samostatně pro Libeň. Důležitým zdrojem vedle tisku byly i almanachy a encyklopedie věnované zejména příslušníkům jednotlivých profesí (právníci, lékaři, podnikatelé).

Důležitým výsledkem tohoto výzkumu je seznam členů obecního výboru, v němž je uvedeno povolání, datum narození a případně i úmrtí, pokud se ho podařilo zjistit, dále informace o tom, kdy a jakou funkci v obecní samosprávě dotyčný zastával. Tento seznam je nedílnou částí práce a je k ní připojen jako příloha. Informace o jazykových preferencích, majetkových poměrech, bydlišti, původu nebo rodinných vazbách jednotlivých příslušníků komunální elity jsou pak obsaženy v příslušných kapitolách disertační práce.

3 Výsledky výzkumu

Karlín a Libeň ve sledovaných letech 1861 – 1914 představovaly dva typy předměstských obcí, které měly odlišnou dynamiku růstu a odlišný charakter komunálních elit. Karlín byl uměle založen a od počátku mu různými regulačními předpisy a plány byl dán do vínku městský charakter zástavby. Libeň byla naopak živelně rostoucí vesnicí, kde přízemní chalupy stály vedle třípatrových domů nebo naopak polí a luk. Ačkoli na přelomu století měly obě obce stejně vysoký počet obyvatel a Libeň dokonce na rozdíl od Karlína formálně potvrzený městský status, byl fakticky tímto městem Karlín a Libeň zůstala vesnicí, byť notně přerostlou.

Součástí sdílené identity obyvatel Libně a Karlína byly určité charakteristiky jejich domovských obcí, jejichž formování a vnější prezentace byly podporovány místními

elitami. Předně se obě obce prezentovaly jako obce české. V Libni to neznamenal žádný zásadní přerod, protože Libeň i se svými komunálními elitami byla česká vždy. Naopak v Karlíně, kde ještě v 50. letech drtivá většina členů obecního výboru mluvila německy, došlo v průběhu 60. let k vytlačení německojazyčných osob mimo rozhodující mocenské struktury, ať už šlo o obecní radu, Občanskou záložnu nebo například Měšťanskou besedu, která původně byla založena jako spolek určený jak Čechům, tak Němcům. Český charakter obcí pak byl prezentován zejména v otázkách školství nebo komunikace se státní správou. Ke konci století se pak národnostní konflikt vyhrotil natolik, že pronikal do všech sfér života včetně boje o jazykový charakter veřejného prostoru nebo částečné nacionalizace hospodářských vztahů v obcích.

Pro obě obce byla také charakteristická přítomnost průmyslových podniků. Zejména velké akciové strojírně a s nimi spojené zástupy továrních dělníků určovaly do určité míry jejich charakter. V Karlíně neméně důležitou roli hrála díky úspěšné Občanské záložně ale i funkce finančního centra a důležitý byl i obchod spojený s přístavem a početnými obchodníky často židovského původu. Pokud můžeme usuzovat z karlínského městského znaku, tak obchod reprezentovaný českým lvem na plachetnici v očích současníků dokonce přebyl průmysl symbolizovaný ozubeným kolem krčícím se za bočnicemi loďky.

Charakteristickým rysem Libně byl její rychlý a divoký růst. Na rozdíl od Karlína zde nebyla výstavba sešňerována tolika předpisy, byl zde dostatek místa a levných stavebních parcel. V některých dokumentech je tak Libeň charakterizována jako „mladistvá obec“, což odráželo nejen věkové složení obyvatelstva, ale právě tuto překotnou dynamiku růstu. Naopak Karlín brzy dosáhl svých hranic, které kvůli sevření na všech stranách svého katastru nemohl překročit, a zástavba se tak mohla pouze zahušťovat ve vnitřním městě. Kvůli tomuto hendikepu ztratil Karlín, pokud jde o růst obce, dech jako vůbec první předměstí. Další rozvoj po zakoupení pozemků u Invalidovny už dával jednoznačně tušit, že obecní samospráva chce jít zcela jinou cestou, než šla Libeň. Na nových stavebních parcelách nevznikly tovární haly a přeplněné pavlačové dělnické domy, ale luxusní secesní čtvrť určená pro střední a vyšší městské vrstvy, kde kapacita ustupovala estetickým požadavkům. Na rozdíl od Libně tedy karlínská samospráva minimálně od počátku 90. let nepovažovala za hodnotu prostý růst obce, ale spíše její kvalitativní přerod.

Výše zmíněné charakteristiky se samozřejmě vzájemně ovlivňovaly se strukturou komunální elity, která se také v obou obcích lišila. Do roku 1861 vstupoval Karlín s novým

obecním zastupitelstvem s klíčovým zastoupením majitelů továren a formujících se podnikatelských kruhů. Ty v následujícím gründeruském období stály u zrodu celé řady institucí a podniků, které měly sloužit k prosazování jejich hospodářských i národních zájmů. Karlín byl sice nejstarším pražským předměstím, zároveň ale stále obcí, která vznikla vlastně uměle a poměrně nedávno. Proto nebyl zatížen složitými vazbami starých měšťanských elit, které by dlouhodoběji blokovaly mocenské struktury v obci a bránily nově příchozím se do nich zapojit. To se projevilo i v tom, že změna na pozicích v obecní samosprávě v roce 1861 byla doslova revoluční.

V následujících letech proběhlo několik významných posunů v socioprofesionálním složení komunálních elit. V Karlíně můžeme sledovat rostoucí úlohu příslušníků svobodných povolání, zejména pak advokátů. Zároveň dochází k nahrazování majitelů továren v orgánech obecní samosprávy příslušníky managementu a technické inteligence.

Naopak libeňskou komunální elitu reprezentovali zejména příslušníci z tradičních statkářských či řemeslnických rodin. Žádná zásadní změna ve složení obecní samosprávy v roce 1861 neproběhla a nové zastupitelstvo navázalo na předchozí zastupitelstvo jak personálně, tak myšlenkově. Ačkoli zastoupení továrníků nebo jejich managementu v zastupitelstvu bylo poměrně slušné, tak na užším vedení obce se podíleli hlavně libeňští živnostníci. Zastoupení inteligence bylo po sledovanou dobu minimální. Po připojení k Praze, kdy Libeň obsazovala maximálně pět míst v pražském sboru obecních starších, začali na tato místa více pronikat osoby z řad úředníků (Mácháček, Pinz), ale objevuje se i první advokát nebo architekt. Přesto ale stále rozhodující slovo mají lidé pocházející ze starých libeňských rodin (Filip, Svět, Vondřich).

Vrcholní představitelé Karlína měli řadu zájmů mimo obec i pražský region, byli zemskými poslanci, členy správních rad podniků, bank či záložen, vrcholnými představiteli celonárodních spolků nebo profesních sdružení. Za všechny můžeme jmenovat libeňské starosty Josefa Götzla, Jana Topinku a Jindřicha Ronze, stavitele Václava Nekvasila, podnikatele a majitele ostrova Štvanice a velkostatku v Troji Karla Židlického nebo skupinu karlínských advokátů. Naopak libeňská komunální elita až na jednotlivé výjimky tento přesah neměla. Těmi výjimkami byl například organizátor hostinských Deutsch nebo pozdější zemští poslanci František Filip a Josef Macháček.

V oblasti komunální politiky se v Karlíně a Libni ve sledovaných letech vyprofilovaly celkem tři období. Prvním předělem je formování mladočeské opozice zhruba v polovině 80. let, což vedlo k oživení politického života. Do přelomu století pak bylo možno sledovat s různou intenzitou probíhající politické boje kulminující v období voleb. Druhým předělem pak byl rok 1901, kdy se Libeň připojila Praze a v Karlíně vypukla tzv. Farkačova aféra, týkající se defraudace obecních peněz, v jejímž důsledku bylo zastupitelstvo rozpuštěno a obec nějakou dobu řídila státem jmenovaná správní komise. V období následujícím došlo jak v Karlíně, tak v Libni k politické konsolidaci. Ta se v Karlíně projevila sestavováním kompromisních kandidátek, v Libni zase díky omezenému množství mandátů v pražském zastupitelstvu došlo k politické eliminaci a zániku Občanské besedy, a mladočeský Občanský klub se tak stal jakousi neoficiální vládou Libně.

Od konce 19. století na scénu nicméně vstupuje i další hráč, a to organizované dělnictvo. Jestliže v Karlíně byli dokonce ve snaze předejít zvolení sociálních demokratů kooptováni na kompromisní kandidátku sestavenou pro komunální volby v roce 1908 a 1911 dva národní socialisté, kteří také následně byli zvoleni, tak v Libni kulminuje sociální konflikt, který se projevuje vyhrcovanými průběhy voleb, kdy stávající elity odmítají s alternativními dělnickými elitami jakékoli kompromisy nebo jednání. Přestože tato politika Občanského klubu je dlouho úspěšná, v roce 1913 se přeci jen podaří proniknout do pražského zastupitelstva prvním sociálně demokratickému kandidátovi zvolenému za Libeň.

Pokud za komunální elitu považujeme osoby, které díky svému ekonomickému, sociálnímu nebo kulturnímu kapitálu mají v obci vliv, tak klíčovými orgány, kde příslušníky těchto elit můžeme najít, jsou právě orgány obecní samosprávy. Nejsou to ale pouze ony. Vliv v obcích měly i další osoby nebo subjekty, které buď neměly své zastoupení v orgánech samosprávy vůbec, nebo se jejich vliv neomezoval pouze na prostředky, které mohly v rámci samosprávy uplatnit. Takovými subjekty byly třeba velké továrny, které mohly využít svůj ekonomický vliv k prosazování svých zájmů, jak se to stalo třeba v případě sporu o kantýnu v Českomoravské. Podobně tomu bylo dlouho právě i s organizovaným dělnictvem, které také využívalo ekonomického tlaku, jako například bojkotů či stávek, ale i přímé akce jako byly demonstrace vyvolávající strach a ochotu vládnoucí elity k ústupkům. K dalším mocenským nástrojům dělnictva přibyl na přelomu století i tisk. Specifickou skupinou jsou pak velmi vlivní vrcholní obecní úředníci, kteří kvůli zákonným

mezím nemohli být voleni do zastupitelstva. Nelze zapomínat ani na vliv spolků či živnostenských společenstev, který v některých případech výrazně přesáhl možnosti jejich zástupců v orgánech samosprávy. Důležitou a rozporuplnou roli pak hrál ve vztahu k obecní samosprávě stát, který mohl ovlivňovat osud obce a různými způsoby blokovat činnost samospráv, a to ať už právní cestou (dlouhé projednávání volebních stížností, rušení rozhodnutí) nebo i fyzicky (blokace prodeje pozemků na Invalidovně).

Důležitou zkouškou pro obecní samosprávy byla modernizace obce a její hospodaření. Přestože struktura příjmů i výdajů je v případě Karlína i Libně obdobná, obě obce byly nuceny zvyšovat průběžně obecní přírážky i další dávky a brát si půjčky, tak karlínská samospráva byla schopna obec za vypůjčené prostředky průběžně modernizovat a to způsobem, aby to zároveň přispělo k navýšení příjmů v budoucích letech. V Libni se dařilo v podstatě pouze stavět školy. Projektům jako byla kanalizace, rozvody vody nebo elektrifikace v Libni bránila vedle nedostatku peněz i velká rozloha a členitost katastru obce. Můžeme se zde ale setkat také častěji s různými skandály s rozprodejem obecního majetku pod cenou nebo se zadáváním kontroverzních zakázek členům samosprávných orgánů. Také pokusy o výdělečné podniky skončily rozdílně. Zatímco Libeň se předloužila při stavbě svého přístavu, který kvůli odkládání splavnění Vltavy každý další rok spotřeboval jen za údržbu a umořování úroků z dluhu více, než činily jeho výnosy, tak karlínský výkonová správa byla schopna úspěšně realizovat výnosný projekt městské elektrárny, stejně jako komplikovaný výkup, rozparcelování, upravení a následný prodej pozemků u Invalidovny.

Charakter komunálních elit nám dokresluje i jejich životní styl počínaje strukturou příjmů a výdajů, přes úroveň bydlení, sociální kontakty či budování rodinných vazeb. Příjmová i majetková úroveň příslušníků komunální elity v Karlíně byla mnohem členitější než v Libni. Nejbohatší byli podnikatelé a továrníci, kteří zbohatli zejména v době přelomu 60. a 70. let. Ti svoje majetky často investovali nikoli do dalšího podnikání, ale do koupě velkostatků. Symbolem postavení a příslušnosti ke komunální elitě stále bylo vlastnictví domu, které bylo zejména v 60. a 70. letech důležitější než výkon profese, což se i odráželo například v profesním označení ve zprávách o volebních výsledcích nebo v kandidátních listinách. Tento trend se ovšem od 80. let pomalu obrací.

Celkové majetkové poměry lze zjistit z kombinace různých ukazatelů, jako je výše placených daní, úroveň bydlení nebo zaměstnávání služebnictva. Ve všech těchto

ukazatelích karlínská elita předstihla tu libeňskou. V daňových odvodech je to drtivé vítězství v počtu poplatníků odvádějících více než 500 zl. ročně. V úrovni bydlení bylo standardem v Karlíně bydlet ve tří či čtyřpokojovém bytě, zatímco v Libni ve dvoupokojovém. Pokud jde o zaměstnávání služebnictva, tak Karlín měl zhruba poloviční procentní zastoupení domácností bez služebního personálu oproti Libni. V obou obcích se v bydlení rovněž projevovaly určité sociotopografické distinkce, kdy existovaly prestižní ulice i prestižní domy, v nichž se soustředila elita obce.

Zhruba od 70. let se zejména mezi karlínskými podnikateli, obchodníky nebo příslušníky svobodných povolání rozšiřuje trávení části času zejména v letních měsících mimo město. Tyto i několikátýdenní pobyty měly několik variant od pobytu na vlastním velkostatku, ve vlastní vile v okolí Prahy nebo v pronajatých domech. Stále častěji se také objevují pravidelné zájezdy do ciziny.

Bytové poměry odkazují i na strukturu rodiny. Zejména v případě řemeslnických rodin, ať už v Karlíně nebo Libni, se stále můžeme setkat se společným bydlením rodiny majitele závodu s jeho pomocníky, tovaryši nebo uční. Nelze ale zároveň jednoznačně říci, že tento model je například mezi novými elitami z řad advokátů nemyslitelný. Třeba karlínský advokát JUDr. Vejvar takto bydlel kromě služebné i s rodinou zaměstnance své advokátní kanceláře.

Součástí životního stylu komunálních elit bylo i budování sociálních sítí. Jedním z nástrojů byla bohatá spolková činnost. Dalším potom byla sňatková politika, která na jednu stranu zajišťovala existující vztahy mezi vlivnými rodinami, jako v případě propojování starých libeňských rodů, na druhou stranu potom přinášela nové kontakty nebo prostředky k realizaci podnikatelských záměrů, jako například v případě karlínských gründerů Götzla, Nekvasila, Topinky nebo Židlického.

Pokud jde o profesní mobilitu v rámci rodiny, tak je zde několik jasně daných trendů. V případě karlínské elity můžeme sledovat obecný trend v důrazu na vzdělání dětí. To se projevuje v dědění povolání například v učitelských rodinách (Hejtmánkovi) nebo v rodinách advokátů (Hurych, Kaizl, Lokay, Svátek). Trend důrazu na vzdělání lze ale sledovat i u karlínských řemeslníků a obchodníků, kdy tato sociální vrstva v mnoha případech poměrně překvapivě u svých dětí nepreferuje zapojení do rodinného podniku a přípravu na jeho převzetí ihned po vychození základní školy, ale další studium. To v řadě

případů pak vedlo k tomu, že děti z řemeslnických rodin se stávaly úředníky, továrními inženýry, advokáty nebo lékaři. Tím se karlínské řemeslnické a obchodnické kruhy liší od libeňských, kde stále převládalo předávání živnosti z otce na syna a vyšší vzdělání zde bylo důležité až na výjimky pouze v rodinách učitelů.

Charakter komunálních elit, jejich rozhled a sebevědomí, jakož i schopnost domovské obce zajistit svým obyvatelům uspokojivé životní podmínky, hrály významnou roli v každodenní politice a schopnosti prosazovat zájmy obce vůči dalším subjektům. Takovým příkladem jsou i dlouhá jednání o spojení Karlína a Libně s Prahou. Karlín, jehož připojení Praha považovala za důležité a v jednu chvíli na něj chtěla tlačit i proti vůli předměstí, spojení odmítal jako nevýhodné pro místní obchod, průmysl i majitele domů a preferoval spojenectví ve společných věcech na principu „správní obce“. Komunální elity tak bránily své daňové výhody a musely se vypořádat i s útočným národnostně laděným diskurzem, který tyto připomínky považoval za nevlastenecké bránění vzniku Velké Prahy. Naopak Libeň o spojení s Prahou, která byla po staletí vlastníkem libeňského panství, stála od počátku. Zdrženlivost ale byla naopak na straně části pražských poplatníků, kteří se obávali libeňských dluhů a nutných investic do infrastruktury. Lze jen těžko odhadovat, co by se stalo, kdyby se Karlín k Praze připojil. Můžeme ale poměrně jasně říci, že připojení Libně pro ni mělo jednoznačně pozitivní efekt a hned v prvním desetiletí po připojení se podařilo realizovat celou řadu projektů, na něž Libeň předtím čekala dlouhá desetiletí. Lze tak říci, že připojení k Praze byl vlastně nejúspěšnější podnik libeňské komunální elity.